

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

A zsidók története Sopronban, a legrégebb időktől a mai napig. Az izr. magyar irodalmi társulat által jutalmazott pályamű, írta *dr. Pollák Miksa*, soproni rabbi. Hetvenöt kiadatlan okirati melléklettel. Budapest, 1896. 379. lap.

A még csak harmadfél éve fennálló Izr. Magyar Irodalmi Társulat már eleddig is élénk működést fejtett ki. Jól megszerkesztett évkönyveket bocsátott közzé s a millennium iránt azzal róttá le adóját, hogy nagyobb szabású pályázatot hirdetett valamely hazai hitközség történetének megírására. A beérkezett munkák közül *dr. Pollák Miksa* soproni rabbinak előttünk fekvő könyve lett a nyertes.

Úgy véljük, a megítélés nem is volt méltánytalan. A pályadíjazott művet annyi jeles tulajdonság tünteti ki, hogy joggal tarthat nagyobb figyelemre számot. Nem specialiter felekezeti érdekekkel bír, hanem általános tudományos színvonalra emelkedik. Szerzőjében a zsidó pap nem nyomja el a megfontolt historikust, ki magasabb szempontból nézi a viszonyokat és általában — ha nem is mindig — elfogulatlanul bírálja meg a tényeket. Ez legyen *dr. Pollák Miksa* eljárásának legnagyobb dicséretéül mondva. Pontos és lelkiismeretes munkát végzett: fölkutatta a soproni zsidók történetének legapróbb részleteit is, szorgalmasan böngészett a soproni levéltárban, meg a Codex Diplomaticusban. E részben könyvéhez mellékletül 75 történeti érdekességű okiratot mellékel, melyek az 1324—1766. közt letelt hatodfélszáz évre vetnek világot.

Mínthogy az események eredő okainak a legvégső száláig is utána jár, műve egész korrajzzá domborodik ki, úgy, hogy kicsiben tulajdonképen tükre az egész hazai zsidóság történetének, kivéve a szellemi életet, mely a soproni zsidók közepett a körülményeknél fogva nem ölthetett nagyobb mérveket.

'Az alábbiakban megkísértjük *dr. Pollák Miksa* kutatásainak eredményét röviden összefoglalni.

Valószínű, hogy a honfoglaló magyarok közt már voltak zsidó-hittűek, mint hogy a rokon kozárok törzse a VIII. században fölvette a zsidó hitet, a honfoglalókhöz pedig kétségtelenül csatlakoztak kozárok. Annyi pedig történetileg igazolt tény, hogy 935-ben Magyarországon már laktak zsidók. kik teljes jogokat élveztek, sőt politikai szerepet vittek, mint többek közt egy Teka nevű zsidó várispán (comes). Ez II. Endre alatt a sopronmegyei Rőjtőkörnek volt ura.

Hogy Sopron városában, melynek eredete Kr. u. II. századba vihető vissza, mikor telepedtek meg zsidók, az homályos. Maguk a soproni zsidók azt erősítették 1526-ban, hogy őseik már a X. században itt laktak, de ezt bizonyítani nem lehet, minthogy az 1317-iki tűzvész alkalmával a város irományai a lángok martalékává lettek. Így először 1224-ben hallunk a soproni zsidókról, Róbert Károlynak egy rendeletéből, melyben ő úgy a keresztyének, mint a zsidókat királyi oltalmáról biztosítja. Így tehát a zsidók Róbert Károly szavai szerint is «szabad állásuak»-nak (liberae conditionis) tűnnek föl e korban. E kiváltságot azonban nem sokáig élvezhetik, mert Nagy Lajos kiűzte őket az országból. A soproni zsidók így kivándoroltak és Ausztriában, a szomszédos Német-Ujhelyben telepedtek meg. A számkivetés azonban nem tartott sokáig, mert Nagy Lajos, minthogy szüksége volt a kereskedő elemre, a zsidók kikergetése által pedig megfosztotta magát ettől, 1360. kelt rendeletét 1364. visszavonta. Sopronban megsaporodott a zsidók száma, 1379-ben a 2000 főre rúgó lakosságnak $\frac{1}{25}$ részét képezték, bírták a városnak $\frac{1}{7}$ részét és nagyobbára jó módban éltek. E jó mód Zsigmondnak ötven évi uralma alatt (1387—1427) tetemesen megcsappant. A király óriási adósságai fizetéséhez a zsidóságnak is hozzá kellett járulnia; így a soproni zsidókra 3000 arany forint és 500 kamara forint ropant összeget vetettek ki, azaz hatszor annyit, mint magára Eperjes városára. Nem is tudták egyszerre leróni, csak nagy sokára, nagy nehezen. Ezért Zsigmond pártfogásban is részesítette őket, a mennyiben 1431. előtt külön királyi szabadalom-levelet adott nekik.

Annál keservesebb napok virradtak rájuk Albert özvegye, Erzsébet alatt (1429—1442), mikor a soproniak bástyával vették körül a várost, e miatt több polgár házáat le kellett rombolni, kik most a belvárosban lakó zsidók hajlékaival akarták magukat kárpótolni. A királyné már-már négy házba akarta összeszorítani a zsidóságot, mikor pénzzavara miatt kénytelen volt Sopront III. Frigyes császárnál zálogba vetni, ki erélyesen védelmébe vette a szorongatott zsidókat. Békességben vannak ezután egészen a gyöngye II. Ulászlóig, mikor beköszönt az általános fejtelenség. 1490-ben Sopron városa az egész zsidóságot egy szálíg börtönbe veti, kijelentvén, hogy csak azon föltétellel bocsátja őket szabadon, ha a soproni

polgárok összes adósságait elengedik. Corvin János hiába emeli föl szavát érdekükben, végre is csak a hatalmas Szapolyai István nádor parancsára menekülhetnek meg. Ugyancsak Szapolyai beleszólására fogadják föl 1496-ban Sopronba a Németújhelyből elhajtott zsidókat, kik visszaszármaztak szép apáik szülőföldjére.

II. Lajos alatt sem javult a helyzet. A zsidókra váltig rendkívüli adókat vetnek ki. A tanács rájuk kényszeríti a megalázó «zsidó-jel»-et, eltiltja számukra vasárnapon az adást-vevést, mindenféle rendszabályokkal nyomják és zaklatják őket.

A mohácsi vész után a Szapolyait királynak választó országgyűlés kimondta többek közt a zsidók kiűzését Magyarországból (nov. 10.). E határozatot, mely Verbőczy indítványára hozatott, a zsidók hazafiatlanságával okolták meg. A mohácsi vész után bűnbakot kellett találni s e célra a zsidóságot fölöttébb alkalmasnak vélték. Hozzájárult ehhez még a vallásos fölgerjedés, mely a pogány törökkel való harcz közepette a keresztyén országban életre kelt. Közrejátszott tényezőként a *hasson* is, mely a zsidók számkivetésével a városokra származhatott.

Sopron város 1526-ban már 4000 forint tőkével tartozott a zsidóknak. Ez adósságtól szabadulni akart, de úgy, hogy vagyonukat le lehessen foglalni. A tanács geniális furfangot eszelt ki. A polgármester néhány soproni polgárral úgy ecsetelte Mária királynénak a helyzetet, hogy a zsidók ki akarnak költözni a városból. Engedje meg ezt a királyné, de egyszersmind azt is, hogy a zsidóknak pénzét és ezüstjét az ország és város szükségletei javára visszatarthassák. A királyné lépre ment, mire a város kimondotta, hogy a zsidóknak egy óra lefolyása alatt Sopron városából távozniok kell, különben karhatalommal távolíttatnak el, mely esetben életük is veszélyben forog. Az erőszaknak engedni kellett. A zsidók elvonulása után a soproniak rátörtek házaikra, javaikat elharácsolták és a «zsidókönyveket», az adósságok jogérvényes jegyzékeit elrabolták.

A kiűzött földönfutók nem hagyták abba a dolgot, fölkeresték Pozsonyban Máriát és föltárták előtte a szomorú tényállást. A királyné erre ráizent Sopronra, fogadja vissza a zsidókat és vagyonukat — melyet az ő egyenes parancsa ellenére maguknak foglaltak le — térítse meg. A vérszemet kapott soproniak azonban ellenszegültek, könyörgő követséget küldtek a királynéhoz és kieszközölték, hogy a zsidóknak járó adósságaik kamatait elengedték, a tőkét azonban egy év leforgása alatt vissza kell fizetniök. Ámde ugyanaz a királyné október 14-én kibocsátott rendeletében megengedi, hogy a zsidókat nem kell többé visszafogadni Sopronba. Emez ingatagság egyrészt gr. Brandenburg György befolyására, másrészt a politikai alakulásokra vezethető vissza. Ferdinándnak vigyáznia kellett, hogy Sopront, e kiváló sztratégiai pontot, magára haragítván, el ne veszítse.

Az elűzött zsidók most a jogorvoslás terére lépnek, pört indítanak Sopron városa ellen. Nyolcz esztendeig húzódik az egyenetlen harc. Hosszas vajudas után 1557 szeptemberében megszületik a visszafizetést elrendelő ítélet, de az elkergetett zsidók csak 1529-ben helyeztettek vissza Sopronba. Ez is rövid ideig tartott. 1534-ben a zsidók királyi hatalomszó által «örök időkre» száműzettek Sopron városából.

A Sopronból kihajtott zsidók a szomszédos Nagy-Mártonban, Kis-Mártonban, Kaboldon és Fraknóváralján leltek menedéket. A raboldi Weisspriach János báró és a fraknói Teuffel Mátyás hathatós védelemben részesítették a földönfutó zsidókat, kik a földesúri hatalom alatt most jobban éltek, mint a királyi főnhatóság alatt. Zselléri helyzetet foglaltak el és megótalmaztatásukért busás adókat fizettek. Mint zsellérek, Sopronba is bejárhattak adni-venni. Vonzotta őket a zsinagógájuk, mely még állott, és a város falain kívül a temető. Szemet szűrt ez a városnak és 1537-ben bérbeadta a zsinagógát, a temetőt pusztává tétette, a zsidókat pedig amaz őrv alatt, hogy a törökökkel egy húron pendülnek, teljesen kitiltotta a városból.

Mily eredménnyel járt a városra a zsidók elűzése? Bizony, az ehhez fűzött vérmes remények nem teljeselek. A kereskedők és iparosok verseny hiányában fölemelték áraikat, nagy drágaságot idéztek elő. A zsidó uzsorások helyét keresztyének foglalják el, terjed a szegénység, melyről azt mondja az 1595-iki községi jegyzőkönyv, hogy «lehetetlen tovább kitarítani». Hát az erkölcsök javultak-e azóta, hogy Sopron zsidók nélkül volt, kiket a soproniak az összes bűnök terjesztői gyanánt állítottak oda? 1589-ben kétségbeeséssel írja a községi képviselő, hogy «a bűnök napról-napra jobban terjednek és elharapódzanak». Érdekes különben, hogy a soproni német nyárspolgárok nem csupán a zsidókkal bántak szűkkeblű rövidlátó módon, hanem a magyarokkal is, kiket szenvedélyesen gyűlöltek. 1593. a tanács elhatározza, hogy «idegen magyaroknak a városban éjjelre sem szabad szállást adni. Magyar ember házat Sopronban nem vehetett, legelőt nem használhatott, gabonát nem vásárolhatott, mert a «magyarok a törököknek szállítják azt». 1620-ban így sóhajt föl a képviselő: «Hogy nekünk most már a magyarokkal kell élnünk és tölünk nem szabadulhatunk meg!»

A XVII. században a zsidók helyzete egyre rosszabbul. II. Ferdinánd idejében törvényerőre emelkedik a pozsonyi országgyűlés ama határozata, hogy a zsidó vámosokat el kell mozditani (1630.). III. Ferdinánd hitetleneknek és semmi lelkiismerettel nem bírónak mondja a zsidókat, kik az ország jogaiból ki vannak zárva. (1646.) Soha magyar földön így elnyomva, megbélyegezve még nem voltak, mint a XVII. században és egyedül a főurak és nemesek tartották őket Magyar-

országban, épúgy, mint a mohácsi vész előtt a királyok hatalma. Sopron-megyében az Eszterházy herczegek erélyesen pártfogolják őket, különösen Eszterházy Pál, a «Mars Hungaricus» szerzője, ki 1655-ben kicsikarja a makacs Soprontól a zsidók szabad bemehetésének jogát. Ugyanezt teszik Draskovits Miklós és Battyányi Kristóf grófok. Éjjeli szállást azonban nem adnak Sopronban zsidóknak és dupla vámot rónak rájuk. 1740-ben minden oldalról szorongatva, a sopron- és vas megyei zsidók előtt megnyílik a város. A kor szelleme mind több engedelményt követel és 1766. már a zsidók hétfőtől péntekig a városban szabadon időzhettek és mindennemű dolgokkal üzérkedhettek. II. József alatt ébredni kezd a szabadság és az 1781. okt. 24-én kibocsátott türelmi rendelet nagyot lendít a zsidók fölzsabadításának ügyén is. A földművelés, fuvarozás, szabó, varga, kőműves, ácsmesterség, festészet, szövés stb. gyakorlása rendre megengedett nekik. 1785. eltörlik a rájuk kivetett személyvámot.

E közben a francia forradalom érlelte szabadságeszmék hazánkba is eljutottak és az 1790. országgyűlésen szóba került a valláskérdés, tehát a zsidóügy is. Ezalatt két zsidó fölhasználja az alkalmat és merészen letelepedik Sopronban, hol 1526 óta zsidó állandó lakással nem bírt. A város nem távolíthatja el őket a zsidóügy letárgyalásáig, mi 1825-ben következik be: ekkor pedig megengedik a zsidóknak, hogy országszerte lakhatnak, sőt még a szabad királyi városokban is szerezhethet minden család egy-egy házat, azon korlátozással, hogy a zsidók az összes házaknak csak egy százalékát bírhatják. A karok és rendek egyhangúlag elfogadják e javaslatot, csupán csak három város ellenezte: Sopron, Pozsony és Lőcse.

1840-ben alakult meg a soproni zsidó hitközség, melynek története már a jelenkorba vág. Az 1891-iki népszámlálás szerint a gyülekezet 1632 lelket számlált.

— k. —

Grádeczi Stansith Horváth Gergely és családja. Történelmi korrajz a XVI. század második felében. Írta és a „Szepestmegyei történelmi társulat“ segélyezésével a millennium alkalmából kiadta *Weber Samu*. Késmárk, 1896, Sauter Pál nyomása. Kis nyolcadrét, 148 lap, ára? Kapható a szerzőnél.

Az ezredév alkalmából megjelent monografiák egyik darabja, melyet azonban csak most kapott meg folyóiratunk szerkesztősége.

G. S. Horváth Gergely életrajzában a szorgalmas szepesbélai lelkész olyan férfi életét mutatja be, ki egész életében szóval és tettel a protestáns eszme embere volt. Hitbajnok és iskola-alapító, ki a tudományt híven fejlesztette, istápolta, a valláserkölcsei életet gondosan ápolta és az egyházat, iskolát nagy áldozatokkal támogatta. Tette pedig mindezt nem haszonlesésből, hanem meleg ügyszeretet-